

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.06

УДК 343.8

Шевченко А. Є.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії, історії права і
держави та конституційного права
Університету державної фіскальної
служби України*

Біба Ю. В.,

*аспірант кафедри теорії, історії права і
держави та конституційного права
Університету державної фіскальної
служби України*

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЗМІН У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті розкрито зміни у кримінально-виконавчому законодавстві України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі. Зазначено, що історичною межею досліджуваного періоду є розвиток кримінально-виконавчого законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі з 1 січня 2004 р. (дата набуття чинності КВК України, який було прийнято 11 липня 2003 р.) і дотепер. У дослідженні розвитку кримінально-виконавчого законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі виокремлюємо три періоди цього важливого для України процесу (I період: 2004–2010 рр.; II період: 2010–2016 рр.; III період: 2016 р. – теперішній час).

Ключові слова: кримінально-виконавче законодавство; покарання; позбавлення волі.

В статье раскрыта историография новейшего периода уголовно-исполнительного законодательства Украины относительно исполнения наказания в виде лишения свободы. Отмечено, что исторической чертой новейшего периода является развитие уголовно-исполнительного законодательства в сфере исполнения наказания в виде лишения свободы в период с 1 января 2004 г. (дата вступления в силу Уголовно-исполнительного кодекса Украины, который был принят 11 июля 2003 г.) и до сих пор. В исследовании

розвиття уголовно-исполнительного законодавства в сфері виконання покарання в виді лишення свободи виділяємо три періоди цього важкого для України процесу (I період: 2004–2010 гг.; II період: 2010–2016 гг.; III період: 2016 – нинішнє час).

Ключові слова: *уголовно-исполнительное законодавство; покарання; лишення свободи.*

Постановка проблеми. Фундаментальні дослідження історії держави та права в певних суспільно-політичних умовах і на окремих часових відрізках сприяють їх розвитку та дозволяють використовувати накопичений досвід в умовах сучасного етапу державотворення. Сьогодні, коли в Україні на основі важливих державних рішень триває активний процес реформування кримінально-виконавчої системи, потрібен змістовний науковий аналіз, який би з точки зору теорії та історії держави і права з'ясував стан нормативно-правового забезпечення виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі з визначенням перспективних напрямів розвитку даного процесу.

Таким чином, актуальність дослідження кримінально-виконавчого законодавства України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі періоду незалежності визначається потребою в перегляді чинної нормативно-правової бази, з метою приведення її у відповідність до нових потреб соціально-економічного і політико-правового розвитку держави.

Важливим аргументом на користь необхідності вивчення трансформації кримінально-виконавчого законодавства України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі виступають міжнародні зобов'язання щодо реформування кримінально-виконавчої системи та

приведення її у відповідність до міжнародних і європейських стандартів поводження з ув'язненими та засудженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі теорії та історії держави і права, кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема, таких, як В. Авер'янов, І. Богатирьов, Є. Бодюл, О. Волощук, А. Галай, Ю. Гарбуз, О. Джужа, В. Дудченко, Н. Задирака, О. Колб, І. Котюк, В. Мельниченко, А. Олійник, О. Осауленко, П. Плахотюк, В. Погорілко, Т. Подорожна, О. Пташинський, А. Степанюк, Ю. Тодика, О. Томкіна, П. Фріс, А. Шевченко, В. Шатіло, Д. Ягун, М. Яцишин та інші.

Здобутки цих учених містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються кримінально-виконавчого законодавства України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі, у тому числі й новітнього періоду, і створюють теоретичні та практичні передумови для ефективного їх дослідження в реаліях сьогодення.

Крім того, незважаючи на очевидну наукову й практичну значущість, ці питання ще не були об'єктом самостійного комплексного історико-правового дослідження. Варто констатувати, що дисертаційних і монографічних праць, присвячених виконанню покарань у виді

позбавлення волі в новітній період кримінально-виконавчого законодавства України, дотепер не видано. Це зумовлює актуальність питань, які пов'язані з дослідженням сучасної моделі трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему, яка мала б не лише теоретичне, а й практичне значення для вирішення питань розбудови правової системи України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження етапів трансформації та законодавчих новацій у нормативній регламентації питань виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі в Україні в період незалежності.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що з прийняттям нового закону про порядок і умови виконання та відбування покарання [1], подальший рух щодо гуманізації кримінально-виконавчої системи не завершився, і, як справедливо зазначають окремі дослідники, за час дії КВК до нього внесено значну кількість змін і доповнень гуманістичної спрямованості з метою приведення правового статусу засуджених у відповідність до світових та європейських пенітенціарних норм і стандартів.

Крім того, за новим КВК передбачено створення якісно нової класифікації установ за рівнями безпеки, як у Європі: відкритого типу, мінімального, середнього й максимального рівня безпеки, нову класифікацію та систему розподілу засуджених за установами. Чітке визначення мережі й типів цих установ, за визначенням В. А. Львовичкіна, дало змогу забезпечити роздільне тримання в них засуджених з урахуванням характеру й тяжкості вчиненого злочину,

кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо [2, с. 11].

Зважаючи на динаміку законодавчих процесів, які мали й мають місце нині, ми в межах новітнього періоду розвитку кримінально-виконавчого законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі виокремлюємо три його періоди (I період: 2004–2010 рр.; II період: 2010–2016 рр.; III період: 2016 р. – до сьогодні).

На нашу думку, здійснюючи таку періодизацію, ми виходили з каденції того чи іншого центрального органу виконавчої влади, до повноважень якого належало забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Так, у період 01 січня 2004 р. – 09 грудня 2010 р. (час чинності КВК за функціонування Державного департаменту України з питань виконання покарань) вдалося здійснити такі прогресивні законодавчі кроки щодо порядку й умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі:

– доповнення системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (стаття 5 КВК) новим принципом – поваги до прав і свобод людини;

– удосконалення основ правового статусу засуджених шляхом доповнення статті 7 КВК частиною п'ятою такого змісту: «Дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється»;

– удосконалення внутрішньо-системної структури виправних колоній за рахунок законодавчого закріплення можливості створення: 1) у виправних колоніях середнього рівня безпеки – секторів максимального рівня безпеки для відбування покарання чоловіками, засудженими до довічного позбавлення волі; 2) у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – секторів середнього рівня безпеки для відбування покарання жінками, засудженими до довічного позбавлення волі (доповнення статті 11 КВК частиною шостою, унесення відповідних доповнень до абзаців третього та четвертого частини другої статті 18);

– гуманізація правового становища засуджених жінок (частина перша статті 141). Зокрема, знято обмеження щодо кримінально-правових ознак засуджених жінок, які мають право влаштуватися в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років (до 2010 р. таке право мали засуджені жінки, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини); зняття обмежень на кількість продуктових посилок (передач), які в асортименті, визначеному медичним висновком, можуть одержувати матері-годувальниці та вагітні жінки (частина друга статті 141); доповнення статті 141 новою (третьою) частиною такого змісту: «3. Засуджені жінки можуть проживати із своїми дітьми віком до трьох років у будинку дитини, для цього адміністрація виправної колонії створює необхідні умови для проживання і контролю за поведінкою жінок у будинку дитини» [3];

Наступним після прийняття КВК реформаційним кроком у сфері виконання покарань стала оптимізація системи центральних органів виконавчої влади, згідно з якою 09 грудня 2010 р. утворено Державну пенітенціарну службу України шляхом реорганізації Державного департаменту України з питань виконання покарань [4]. За часів функціонування ДПтС України (2010–2016 рр.) вдалося досягти таких прогресивних кроків у сфері забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі:

– унесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України з метою узгодження його з новим для того часу (2012 р.) кримінальним процесуальним законодавством;

– гуманізація правового становища засуджених жінок, які мають дітей віком до трьох років, та правового режиму функціонування будинків дитини при виправних колоніях (частина перша статті 141). Зокрема, згідно з унесеними у 2013 р. змінами, «будинки дитини при виправній колонії є дитячим закладом. У будинках дитини діти перебувають під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні, їм створюються умови, необхідні для нормальної життєдіяльності та розвитку»; також у 2013 р. статтю 141 доповнено новою (п'ятою) частиною такого змісту: «5. Відвідування близькими родичами дитини, яка перебуває в будинку дитини, та умови їх спілкування визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань»; виключення з частини сьомої статті 141 злісного

порушення матір'ю вимог режиму відбування покарання як підстави скасування рішення про продовження перебування дитини в будинку дитини;

– гуманізація правового становища засуджених неповнолітніх шляхом: 1) скасування обмежень на одержання короткострокових побачень (до 05 вересня 2013 р. було передбачено одне короткострокове побачення на місяць) і збільшення кількості тривалих побачень (так, до 05 вересня 2013 р. у виховних колоніях засуджені мали право одержувати один раз на три місяці тривале побачення, а з 05 вересня 2013 р. мають право одержувати щомісяця одне тривале побачення) (абзац третьої частини першої статті 143); 2) надання можливості при сумлінній поведінці та ставленні до праці й навчання після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання реалізовувати таку форму поліпшення умов тримання, як одержання за постановою начальника колонії один раз на три місяці короткострокового побачення за межами виховної колонії;

– розвиток засад диференціації засуджених до довічного позбавлення волі. Так, з 05 вересня 2013 р. засуджені-довічники, які після відбуття двадцяти років покарання в приміщеннях камерного типу переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки, стали триматися окремо від загальної маси засуджених до довічного позбавлення волі (частина друга статті 150) [5];

– затвердження нових Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України (2013 р.)

[6] та Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (2014 р.) [7].

Варто відзначити, що зміни, унесені до КВК Законом від 08.04.2014 № 1186-VII [8], загалом спрямовані на адаптацію правового статусу засудженого до європейських стандартів. Водночас маємо на цей рахунок висловити й деякі зауваження, про які не йшлося вище, проте на які наголошують сучасні вітчизняні вчені-пенітенціаристи.

Одним зі здобутків II періоду (2010–2016 рр.) варто визнати запровадження у 2015 р. в системі вітчизняної кримінальної юстиції та виконання покарань інституту пробації (із доповненням системи основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (частина третя статті 6 КВК) новим засобом – пробацією, узгодженням норм КВК із Законом України «Про пробацію» [9]), одним із видів якої є пенітенціарна пробація – підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання (стаття 11 Закону України «Про пробацію») [10].

Важливо наголосити, що запровадження в Україні системи пробації є прикладом поступального розвитку реформаційних процесів у пенітенціарній системі, що дозволило державі пройти шлях від наукових статей, навчальних посібників, починаючи з 2002 року, проведення пілотних експериментів у 2003–2004 роках, виконання монографічних досліджень і захисту дисертацій, до прийняття Верховною Радою Украї-

ни Закону України «Про пробацію» у 2015 році й початку роботи в січні 2018 року Державної установи «Центр пробації».

Здійснений у процесі дослідження аналіз нормативно-правових засад другого періоду (2010–2016 рр.) дав можливість виділити такі інноваційні кроки: запровадження душпастирської опіки засуджених (доповнення КВК однойменною статтею 128-1) [11], створення й робота протягом 2011–2014 рр. Наукової та Науково-експертної рад ДПтС України, що дозволило забезпечити належний науковий супровід процесу реформування ДКВС України.

Час функціонування Державної пенітенціарної служби України дав ученим підстави обґрунтувати пенітенціарний вектор розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Водночас варто зазначити, що і після ліквідації цієї служби 18 травня 2016 р., окремі втчизняні вчені-пенітенціаристи продовжують розробляти доктрину пенітенціарного права України [12, с. 2].

На нашу думку, такий підхід є виваженим, про що також свідчать такі останні тенденції: 1) запровадження у 2015 р. інституту пенітенціарної пробації; 2) реєстрація у Верховній Раді України та підтримка Міністерством юстиції України проє-

кту Закону «Про пенітенціарну систему»; 3) пропозиції щодо запровадження інституту пенітенціарних суддів; 4) схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України тощо.

Отже, важливо наголосити, що історіографія новітнього періоду кримінально-виконавчого законодавства України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі в період реформування кримінально-виконавчої системи України вимагає постійного моніторингу кримінально-виконавчого законодавства на предмет його відповідності кращим зразкам зарубіжного досвіду, практиці Європейського суду з прав людини, змінам в інших галузях національного права, приведення його норм у відповідність до нових умов економічного й соціального розвитку України.

Висновки. Викладене дозволяє нам зазначити, що розвиток кримінально-виконавчого законодавства щодо виконання покарання у виді позбавлення волі України упродовж років незалежності може вважатися достатнім базисом для процесу вдосконалення втчизняної кримінально-виконавчої політики, реформування втчизняного законодавства та практики виконання кримінальних покарань і пробації.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
2. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 3–12.
3. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21.01.2010 р. № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.

4. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209> (дата звернення: 18.08.2018).

5. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21.01.2010 р. № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.

6. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2013 р. № 460/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0445-13> (дата звернення: 19.12.2018).

7. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2014 р. № 2186/5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14> (дата звернення: 19.12.2018).

8. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 869.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.

10. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: Закон України від 14.05.2015 р. № 419-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 254.

12. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ : Дакор, 2017. 236 с.

References

1. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 11.07.2003 r. №1129-IV. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2004. № 3–4. St. 21 [in Ukrainian].

2. Lovochkin, V. A. (2002). *Konceptualni pitannya reformuvannya kriminalno-vikonavchoyi sistemi Ukrayini. Problemi penitenciaranoi teorii i praktiki*. 7, 3–12 [in Ukrainian].

3. Pro vnesennya zmin do Kriminalno-vikonavchogo kodeksu Ukrayini shodo zabezpechennya prav zasudzhenih osib v ustanovah vikonannya pokaran: Zakon Ukrayini vid 21.01.2010 r. № 1828-VI. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2010. № 12. St. 114 [in Ukrainian].

4. Pro optimizaciyu sistemi centralnih organiv vikonavchoyi vladi: Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 09.12.2010 r. № 1085/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209> (data zvernennya: 18.08.2018) [in Ukrainian].

5. Pro vnesennya zmin do Kriminalno-vikonavchogo kodeksu Ukrayini shodo zabezpechennya prav zasudzhenih osib v ustanovah vikonannya pokaran: Zakon Ukrayini vid 21.01.2010 r. № 1828-VI. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2010. № 12. St. 114 [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennya Pravil vnutrishnogo rozporyadku slidchih izolyatoriv Derzhavnoui kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukrayini: nakaz Ministerstva yusticiyi

Ukrayini vid 18.03.2013 r. № 460/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0445-13> (data zvernennya: 19.12.2018) [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennya Pravil vnutrishnogo rozporядku ustanov vikonannya pokaran: nakaz Ministerstva yusticiyi Ukrayini vid 29.12.2014 r. № 2186/5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14> (data zvernennya: 19.12.2018) [in Ukrainian].

8. Pro vnesennya zmin do Kriminalno-vikonavchogo kodeksu Ukrayini shodo adaptaciyi pravovogo statusu zasudzhenogo do yevropejskih standartiv: Zakon Ukrayini vid 08.04.2014 r. № 1186-VII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2014. № 23. St. 869 [in Ukrainian].

9. Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo zabezpechennya vikonannya kriminalnih pokaran ta realizaciyi prav zasudzhenih: Zakon Ukrayini vid 07.09.2016 r. № 1492-VIII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2016. № 43. St. 736 [in Ukrainian].

10. Pro probaciyu: Zakon Ukrayini vid 05.02.2015 r. № 160-VIII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2015. № 13. St. 93 [in Ukrainian].

11. Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo reguluvannya diyalnosti svyashennosluzhriteliv (kapelaniv) v organah ta ustanovah, sho nalezhat do sferi upravlinnya Derzhavnoyi penitenciaranoi sluzhbi Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 14.05.2015 r. № 419-VIII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2015. № 28. St. 254 [in Ukrainian].

12. Bogatirov, I. G., Puzirov, M. S., Shkuta, O. O. (2017) *Doktrina penitenciaranoi prava Ukrayini*. Kiyiv: Dakor [in Ukrainian].

A. Shevchenko, Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Theory, History of Law and State and Constitutional Law, University of the State Fiscal Service of Ukraine

Yu. Biba, Postgraduate of the Chair of Theory, History of Law and State and Constitutional Law, University of the State Fiscal Service of Ukraine

Periodization of changes in criminal executive legislation on the implementation of penalties as ways influence in Ukraine in the period of independence

The article deals with the historiography of the latest period of the criminal-executive legislation of Ukraine regarding the execution of a sentence in the form of deprivation of liberty. It is noted that the historical limit of the new period is the development of criminal-executive legislation in the field of execution of punishment in the form of deprivation of liberty in the period from January 1, 2004 (date of entry into force of the Criminal-executive Code of Ukraine, which was adopted on July 11, 2003) and to this day.

An important argument in favor of the necessity of studying the historiography of the newest period of the criminal-executive legislation of Ukraine regarding the execution of sentences in the form of deprivation of liberty are as the international obligations of Ukraine regarding the reform of the Ukrainian criminal-executive system and bringing it in line with international and European standards of treatment of remand prisoners' and convicted ones.

In the study of the development of criminal-executive legislation in the field of execution of punishment in the form of deprivation of liberty, we distinguish three periods of this important process for Ukraine (I period: 2004–2010, II period: 2010–2016, III period: 2016 – present time).

It is emphasized that the historiography of the newest period of the criminal-executive legislation of Ukraine concerning the execution of the punishment in the form of deprivation of liberty during the reformation of the criminal-executive system of Ukraine requires continuous monitoring of criminal-executive legislation for its conformity with the best examples of foreign experience, the practice of the European Court of Human Rights, changes in other branches of national law, bringing its norms in line with the new conditions of economic and social development of Ukraine.

It is proved that knowledge of the historiography of the newest period of the criminal-executive legislation of Ukraine regarding the execution of punishment in the form of deprivation of liberty becomes an effective and an indispensable measure for the correction and resocialization of convicts and the prevention of the commission of new crimes in penal institutions.

It is substantiated that the study of the newest period of the criminal-executive legislation of Ukraine regarding the execution of the sentence in the form of deprivation of liberty during the reformation of the criminal-executive system of Ukraine requires today to become the basis of the modern process of perfection of criminal-executive policy and reform of domestic legislation and practice of execution of criminal sentences and probation.

Keywords: *criminal-executive legislation; punishment; deprivation of liberty.*

Надійшла до редакції 05.04.2019